

Joseba Leturia, Boluetatik Parisera Bilbo zapaldu barik

Sra. Dña. Amaia Jaureguizar andrea

José Luis Álvarez Enparantzak, “Txillardeg”k, /Leturiaren egunkari ezkutua / (1957) argitaratu zuenetik berrogeita hamar urte betetzen dira aurton. Eleberririk ardatz eraberritzaileak ugari dituela esan da eta esaten. Besteak beste, kontaketa lehenengo pertsonaren bidez egitea, protagonista pertsonaia gatazkatua izatea, baita eleberria hiri-giroan kokatzea ere. Eleberria idatzi zen garaian, gaur egun ez bezala, hiri-giroa aipatu eta Bilbo ez aipatzea ia ezinezkoa zen. Hala ere, Txillardegik izango zuen arrazoiaren bat Bolueta aipatu arren, Bilbo ez aipatzeko.

Hitz gakoak: Joseba Leturia, Hiri-giroa, Bolueta, Absolutuaren bilaketa, Paris.

Joseba Leturia, de Bolueta a París sin pisar Bilbao

Se cumplen exactamente cincuenta años desde que José Luis Álvarez Enparantza, “Txillardegi”, escribiera su primera novela, /Leturiaren egunkari ezkutua / (1957). Se dice que ésta es una obra que contiene varios aspectos renovadores. Entre otros, que la historia se narra en primera persona, que el protagonista es un personaje conflictivo y que la novela se desarrolla en medio de la ciudad y la cultura urbana. En la época en que escribió la novela, ni mucho menos en la medida que en la época actual, parecía casi imposible hablar sobre el ambiente urbano y no hablar sobre Bilbao. Aun así, seguro que Txillardegi tuvo más de una razón para mencionar Bolueta sin mencionar Bilbao.

Palabras clave: Joseba Leturia, Cultura urbana, Bolueta, Búsqueda de lo absoluto, París.

Joseba Leturia, from Bolueta to Paris without being in Bilbao

Jose Luis Álvarez Enparantza “Txillardegi” wrote his first novel called /Leturiaren egunkari ezkutua / fifty years ago, exactly in 1957. This novel has some new aspects in comparison with other novels of the time. For example: the use of the first grammatical person, the importance problematic main character, the importance of the urban atmosphere. When Txillardegi wrote the novel it was impossible or almost impossible to talk about the urban atmosphere of the Basque Country without talking about Bilbao. Nevertheless, Txillardegi probably had more than one reason to talk about Bolueta, without talking about Bilbao.

Key words: Joseba Leturia, Urban atmosphere, Bolueta, The absolute, Paris.

Berrogeita hamar urte egin behar da atzera, Jose Luis Álvarez Enparantza Txillardegik *Leturiaren egunkari ezkutua* idatzi zuen urtera, 1957ra, iristeko. Eleberri horretan idazleak Joseba Leturia gazte gatazkatsu eta zorigaiztokoaren bizitzaren eta hein batean heriotzaren berri ematen du. Txillardegiren lana laburra baina garrantzitsua da, besteak beste, ukitu eraberritzaile zenbait dituelako. Lasagabaster irakasleak (2002) dioen bezala, ia topiko bihurtu da *Leturiaren egunkari ezkutua* euskal eleberrigintza gaiari dagokionez berritu zuela eta Ramón Saizarbitoriaren *Egunero hasten delakok* (1969) ostera, teknika narratiboei dagokionez berritu zuela esatea. J. Kortazarrek aldiz, nahiago du aurrekoa berresatea baino hurrengoa esatea: “uste dut egokiago dela esatea hiztegi-mailan ez zuela iraultzarik ekarri, nahiz eta, zalantzarik gabe, kontzeptu hori, hedaduraz, sintaxiaren estilistika-mailara ere eraman behar den. Izan ere, Txillardegiren oinarri estilistikoak dira bikoiztasunak eta hirukoiztasunak” (Kortazar 2003: 144).

Ildo beretik, *Leturiaren egunkari ezkutua* lehenengo euskal eleberri “modernoa” dela esan izan da. Hala ere, Lasagabaster irakasleak “moderno” hitza ñabartu behar dela uste du adiera desberdinak izan ditzakeelako:

Se hace necesaria una matización, ya que la calificación de moderno aplicada a la literatura tiene de hecho significados bastantes diferenciados. Decir que la narrativa ¿y más en concreto la novela? entra en la modernidad significa para nosotros dos cosas fundamentales: la maduración del proceso de institucionalización de la literatura, iniciado ya en la segunda mitad del XIX por lo que se refiere a la poesía, y en segundo lugar la referencia explícita o implícita a las grandes narrativas contemporáneas, más que a la tradición literaria vasca.

Esto quiere decir que la modernización de la novela vasca se realiza históricamente en términos de ruptura: con los universos narrativos, temáticos e ideológicos sobre los que se había venido sustentando la novela costumbrista (Lasagabaster 2002: 103).

Ezin uka daiteke era berean, *Leturiaren egunkari ezkutua* argitaratu zen garaian, erabat berritzaile izan zirela barbarako, kontaketa lehenengo pertsona bide egitea, protagonista pertsonaia gatazkatsua izatea, baita eleberria hiri-giroan kokatzea ere.

Joseba Leturiak, pertsonaia nagusiak, kezkatuta igarotzen ditu egunak eta egunero ez bada ere, bere kezka guztiak eta bere barrua husteko erabiltzen du egunkaria. Joseba Leturia bakardadeak kezkatzen du, Jainkoak, bizitzaren zentzuak, heriotzak, sufrimenduak, adimenduak, Egiak eta batez ere, absolutuaren bilaketak. Kezka horiek guztiak ez dira adibidez, Domingo Agirreren eleberrietan, modu zabalagoan, ohiturazko eleberrigintzaren zutabeen barruan kokatu diren eleberrietan, azaltzen diren pertsonaiek dituzten kezkek.

Ohiturazko eleberrigintzan portuak, baserriak eta landa-giroa adibidez, sarritan azaltzen dira ¹. Eleberriotako pertsonaia eredugarriak itsas herrixketan edo baserri-guneetan bizi dira eta gainera, lekuotara oso loturik daude oso gustuko dituztelako. Honakoa dio Ana Toledok horri buruz: “eleberrien protagonista izan ala ez, euskal izaera gordetzen duten pertsonaiak euskal mendietan, baserrietan, itsas herrixketan eta herrixketan bizi dira; eta biziki maite dituzte beren bizigune hauek eta beraiei guztiz atxekirik sentitzen dira” (Toledo 1989: 642). Are gehiago: “artzantza, arrantza, nekazaritza... dute ogibide lekugune iraunkorren bizi diren pertsonaia iraunkorrek. Berbaldiak lekugune, pertsonaia eta ogibide hauen guztiz ikuspegi idiliko ematera jotzen du, mundu ruralaren apologia eginez” (1989: 643).

Pertsonaia eredugarriak ez diren gehienak aldiz, ez dira itsas herrixka edo baserri-guneetakoak edo itsas herrixka edo baserri-guneetako bakanen bat baldin badago, toki idiliko horietatik kanpo bihurtu da ez-eredugarri. Eredugarriek ezaugarri jakin batzuk dituzte: “pertsonaia hauek (eredugarriak) euskaraz mintzo eta, gehiago edo gutxiago zehaztutako euskal ohituren gordetzaileak izaki, kristau sinismenari tinko atxekiak bizi dira. Bizileku horiek utziz gero, arrisku ikaragarria dago beste “enda, oitura eta izkera” batzutatokokin nahasi eta nortasun hori galtzekoa” (1989: 654).

Kresalan adibidez, pertsonaia eredugarriak ez diren zenbait Bilbon bizi dira edo Bilborekin harremanetan daude. Ondorioz, Bilbo gehienez behintzat ez da hiri eredugarri bat bezala erakusten, ezta bilbotarrak ere. Honela ari dira elkarrizketan Itsasgizona eta Oihal-saltzaile bilbotarra:

Oibal-saltzaileak: *-Neuk be ez dot ikasi, Bilbotarra izan arren, gurasoak ez eusten erakutsi-eta; baina ez dot damurik be. Euskal Herritik kanpora euskerea ez da ezertarako, eta Euskal Herrian bertan edozeinek daki gaur gaztelarrez.*

Itsasgizonak: *-Zuk euskerea ez jakinagaitik damurik ez izatea, mirarrituteko ipuina ez da. Zuek, bilbotarrok, antxina galdu zenduen asabeen bizkera biguna eta antxinatik zagoze erdaldundurik; eta gainera, zuretzat, salerosketarako ona ez dan gauzea ez da inoiz be ona izango. (Zeuk saltzeko gauzea balitz, ederrenetakoa dala be laster esango zenduke zuk). Baina jakin eikezu, lebenengo, saltzaileentzat onak ez diran gauzarik asko badagoala lurrean, eta bigarren, geure euskerea ez daukagula saltzeko. Euskal Herrian barriz edozeinek hitz egiten badeutsu erderaz, hainbat gaiztoago: neu dendaria banintz, ikasi beharko zendukie euskeraz, oihalak eta enparauak eskinika zatozentxuok (137.-138. or.). Aurreko pasartean bilbotarrak erdaldun eta diru-*

¹ Abiapuntutat eta adibidetzat hartu ditut D. Agirrerren *Kresala* (1906) eta *Garoa* (1912).

zale bezala azaltzen dira. Lan horretan Bilbo aipatzen den bakoitzean errepi-
katzen diren ezaugarriak dira, arestian aipatutako beste batzuekin batera.

Pertsonaiak hirietatik aldendu eta itsas herrixka eta baserri-giroak inon
pisua hartzekotan, ohiturazko eleberrigintzan hartu zuen. 1898tik 1955era
bitartean, euskal eleberrigintzan landu zen eleberrri-mota ohiturazkoa izana-
gatik ere, eleberrriak landa-giroan edo itsas herrixketan garatzea ez zen nahi-
taezkoa, orduan ere hainbat euskal herritar joan baitzen hirietara, dela ber-
tokoetara, dela atzerrikoetara, orduko gizarte-egoerak, besteak beste, Indus-
trializazioak bultzatuta. Beraz, garai horretako idazleek hartutako erabakia
izan zen laudorioen artean landa-giroaren edo itsas herrixken berri ematea
eta hiria nolabaiteko toki ilun eta urrun bezala, pertsonaia eredugarriak ez
direnen babestoki bezala, aurkeztea. Aitzitik, *Leturiaren egunkari ezkutua*
ez dago ohiturazko eleberrigintzaren baitan. Hiri-giroa da Joseba Leturiaren
egunkaria lehen orrialdetik azkenekora inguratzen duena, pertsonaia nugu-
siaren kezkek, beharrianek, bizimoduak eta izaerak hala eskatzen dutelako
batez ere.

Joseba Leturia, ezin gizon kezkatia da. Bere kezkek pertsonaia jantzi
baten kezkek dira eta kezkek hiri-giroarekin duten harremana oso estua da.
Leturia egunkariko lehen orrialdea eta beste hainbat orrialde idazten dabilen
unean, Zerubide deitzen den parkean dago. Parke horretan ez da txorrotxio-
rik entzuten eta hortaz, hiri-gunetik eta hiri-girotik gertu samar dagoen parkea
dela dirudi: *bitartean, zuhaitzek koloreekin batera hartu duten negar-itxura*
nabarmentzeko edo, enbor artetik dator urrutiko eresi arina... Dantza-orkes-
tra dantza, aldizka, kantak eta egungo aireak dituen (31. or.).

Leturia gaztea Alzurainen bizi da, hiri-gunean bertan edo hiri-gunetik oso
gertu. Leturiaren etxearen alboan errepidea dago eta ezin bestela, hiri-giroak
iraganbidea dauka bertatik: *eten gabe pasatzen dira nire leihoaren azpitik*
automobilak eta motoak, "scooterrak" batez ere, mila tokitarantz egunaren
argitasunaz landan gozatzer (50. or.). Zerubidetik eta Alzuraindik urrundu
eta lantzean-lantzean, pertsonaia nagusia landa-girora joaten da berak leihotik
ikusten dituen beste hainbeste pertsona bezala. Hala eta guztiz ere, Leturia
gazte hiritar bat denez, landa-girora iristen denetan, bertako paisaiari begira
dauden begiak hiri-giroko pertsona baten begiak dira. Ondorioz, hiritar batek
sentitzen duena sentitzen du pertsonaia nagusiak ikusten duenaren aurrean:
kontrastea, alegia: *hor dut, aurrean ere, landetxe jori bat. Zergatik ikutzen dit*
barrunbea hura ikustek? Zerbait eder bururatzen didate haren teilatuaren
gorriak eta hormaren zuriak (27. or.). Leturiak berak onartzen duen bezala,
nekazari-giroko paisaiak eragin handia dauka beregan. Hori guztia, hau da,
eleberria hiri-giroan kokatzea, idazleak, Txillardegik, ez zuen oharkabean
egin, berak ederto baitzekien zein izan behar zen protagonistari zegokion
ingurua. Hurrengo esan zuen idazleak:

Bai, bai, jakinaren gainean egin nuen hori. Orduan euskaltzale gazteok sumatzen genuen gure errealitatea ez zela baserria. Arestik ere gauza bera esaten zuen: «Ni bilbotarra naiz, eta hemen ikusten dut fabrika eta burgesiaren zapalkuntza; ezkerraldeko siderurgia». Baserritarra guretzat gauza urruna zen. Europako kezka filosofikoekin nobela hiritar bat egin behar zela ikusten nuen (Berria: 2004-09-05).

Garai horretan, Europako kezka filosofikoetako zenbait behintzat existentzialismoarekin lotura dutenak izan ziren. Bigarren Mundu Gerraren aurretik, hasi ziren filosofi existentzialistaren habeak egonkortzen. Alabaina, orduko gertaera historikoak tarteko, Bigarren Mundu Gerrak iraun zuen bitartean, nolabaiteko etenaldia izan eta ostean jarraitu zuen garatzen besteak beste Heidegger, Jaspers, Marcel, Kierkegaard eta Sartreren eskutik. Orduan Europan puri-purian zeuden kezka filosofikoak nekez lot zitezkeen hiri-giroa ez zen beste kokaleku batzuekin. Lasagabaster irakaslearen berbak dira hauek: “frente al ruralismo de la novela costumbrista anterior, la nueva novela vasca es expresión de una cultura urbana, cuyo carácter secular y pluralismo ideológico no sólo se registra, sino que se acepta y se comparte” (Lasagabaster 2002: 104).

Txillardegik aitortzen duen bezala, Aresti, Mirande, Saizarbitoria eta Txillardegik bera hiritarrak dira eta beren eleberrietan hiriko bizimodua txertatzen dute. Eleberrietako pertsonaien kezkak, adibidez, Joseba Leturiarenak, gehienean kaletar baten kezkak dira: Jainkoaren existentzia, Egia, bakardadea, askatasuna, absolutuaren bilaketa, zoriontasuna, sufrimendua, bizitzaren zentzua, eta abar.

Joseba Leturia gizon kezkatia izateaz gain, jantzia eta jakituna ere bada. Era batera edo bestera, jantzitasun eta jakinduria hori erakusten ahalegintzen da. Are gehiago, jantzitasun edo jakinduria hori tarteko, egunkarian idazten duena justifikatzeko ahalegina da berea. Arteari buruzko aipuak, literaturaren edo filosofiaren gainekoak ² egiten ditu eta gogoetan jarraitzeko erabiltzen, baita bere jakinduria erakusteko ere, azken hori helburu nagusia izan ez arren.

Egunkariko orrialdeetan zehar, Joseba Leturiak ez du bere ikasketen berri ematen, baina bere egunkaria irakurtzen duen orok Leturia goi-mailako ikasketak dituen gizon bat dela edo bestela, pertsona jantzi bat izateko ahalegina egin duen norbait dela pentsa dezake. Irakurleak ezin jakin dezake zein den

² *Gauguin*en koadroak (31. or.); *Debussy*ren “*Les jardins sous la pluie*” (31. or.); “*Marty*” filma (52. or.); *Gerard Bahr* (66. or.); *Shakespeare* (67. or.); *Kafka* (74. or.); *Amiel* (74. or.); *Budha* (74. or.); *Shakespeare* (79. or.); *Ortegaren Don Juan* (86. or.); *Freud* (87. or.); *Banquo eta Macbeth* (88. or.); *Gide*ren problema (88. or.); *Homero* (93. or.); *Budha* (101. or.); *Paul Valery* (114. or.); *Shakespeare* (120. or.); *Agustin Deuna* (122. or.); *Euclides* (125. or.); “*San Michel*”eko *Istori*a (124. or.); *Unamuno* (129. or.); *Lizardi* (130. or.).

Joseba Leturiaren lanbidea baina egunkarian islatzen duen munduaren bide-
tik, eta Sarasolak (1975) esan zuen legez, ez dirudi “lehen sektorea”n behar
egiten duen gizon bat denik.

Leturia kale-kumea da eta egunkarian egiten dituen erreferentziak ez dira
ohiturazko euskal eleberrigintzako pertsonaiek egiten zituztenak. Nork imaji-
na dezake Joseba Leturia Anjelekin itsasoan (*Kresala*) edo Joaneseekin (*Garoa*)
mendietarantz begira? Nork arrantzan eta nork lurra lantzen? Joseba Leturiak
gogoetan igarotzen ditu egunak Alzurainen, Zerubiden, Parisen edo hiri-giro
aproposa dagoen tokian. M. J. Olaziregik (2002) dio planteamendu kronoto-
pikoari dagokionez, eleberri berritzailea dela denboraren tratamendua urte-
giroen bilakaeraren bitartez egiten delako eta espazio “errealak (Paris) eta ez-
errealak (Zerubide, Alzurain...)” tartekatzen dituelako.

Olaziregik dioen legez, Joseba Leturiak bere egunkarian aipatzen dituen
toki gehienak, hala nola, Alzurain edo Zerubide, ez dira espazio errealak. Al-
zurain Leturiaren bizilekua da eta Zerubide berriz, Alzuraingo parke bat,
Joseba Leturia egunkariaren hasieran zerura bidean edo zorionera bidean jar-
tzen duena. Joseba Leturia bakar-bakarrig dago zorion absolutua bereganatze-
ko bidean. Parisera joan aurretik, egunkarian bestelako tokiak ere aipatzen
ditu: Izeta, Itzaspí, Txinartza, Munoa, Zugaztieta eta bertako egurastokia,
Bolueta eta bertako belardia, eta abar.

Leturiaren egunkari ezkutuan Bolueta irakurri eta Joseba Leturia Bilbon
zehir dabilela pentsa daiteke eleberriko Boluetaren ezaugarriak irakurtzen ez
diren bitartean. Egunkarian aipatzen den Boluetak ez dauka baina Boluetare-
kin, Bilboko auzoarekin, antzekotasun handirik: *Bolueta'ko belardi batean
etzanda nago. Txirrinduan etorri naiz oraintsu: aisa egiten da horrela lau
kilometroko bidea. Zoragarria da bazter hau: baketsu eta irribera. Baserri
zaharrak mendietan, bide zidorrak, horitutako artalorak, muino gorriskak,
dena zait atsegin...Sari etorri naiz hona neure tristuraz kontsolatzera, eta
hau bezalako kontsolabiderik ez dago, ene gardiz* (56. or.). Ezkai deitzen den
errekatoa dago gertu, *belardietan barrena doana; eta tente dirau oraindik
bere gaineko harrizko zubitxo zaharrak* (56. or.). Bolueta behin baino gehia-
gotan azaltzen da egunkari ezkutuan. Ia hamar orrialde atzerago (65. or.),
berriro azaltzen da: *lur bezea usnatzen ari naiz Bolueta'ko belardi batetan*.
Leturia hausnartzera joaten da bertara, hiriko bizimodutik ihesi.

Bolueta, Bilboko auzo baten izena izan arren, Joseba Leturiak aipatzen eta
bisitatzen duen Bolueta, eleberrikoa, ez da espazio erreal. Gaur egun, Bilbo-
ko auzoan ezaugarri gutxi dago eleberriko Boluetarekin bat egiten duena. Al-
zurainen, Boluetan eta bere bizilekutik gertu dauden tokietan, ahalegina egin
izanagatik ere, Joseba Leturiak ez du absolutua aurkitzen.

Eleberri guztian zehar, pertsonaia nagusiak lau bilaketa nagusi egiten ditu:
lehenengoa, udalehenean hasten du Zerubiden, bertako bakardadea bide,

absolutua eskura dezakeela uste duelako. Bigarreanean, udan, Mirenenganako maitasunaren bitartez absolutuaren jabe egingo dela pentsatzen du eta hirugarreanean, udazkenean, Parisen adimendua lagun duela bere helburua lor dezakeela uste du. Alabaina, usteak erdia ustel izan ohi duenez, Leturiak egiten dituen lehenengo hiru saiakeretan huts egiten du, ez haatik etsi. Laugarren saiakeran, neguan, Mirenen laguntza-deiari erantzun eta horrela ere absolutua aurkitzen ez duenez, laugarrenez kale egitea da Joseba Leturia behin betiko etsitzera eramaten duena. Azkenean, bere buruaz beste egiten du.

Horrenbestez, Leturia bizi den artean eta tokiz toki dabilela, eleberriko Boluetaekin gertatzen den antzekoa gertatzen da espazio gehienekin, Altzurainen edo dena delako tokian bisitatzen dituen parkeekin. Idazleak honakoa aitortzen du:

Leturia-n agertzen diren pertsonaiak ez dira noski hezurmamizkoak, baina pertsonaia guztiek izaten dute errealetik zerbait. Miren, esate baterako, ez da pertsonaia erreala, baina nik Ferrolen ezagutu nuen neska batengan inspiratutako pertsonaia da. Oso neska ederra zen, nik tamalez ia traturik batere ez banuen ere. Baina irudi erreal horiek erabili nituen idazteko orduan.

Gauza berbera esan dezaket paisaiari buruz. Egunkari horretan agertzen diren parkeak ez dira benetakoak, baina ni oso parkezalea izan naiz. Ordu asko pasatzen nituen gaztea nintzela, esate baterako, Kristina-nean edo Ferrolgo parketxoan. Bizikletan joaten nintzen hara irakurtzera eta paseatzera, eta oroitzapen erreal horiek erabili nituen seguru asko gero idazterakoan (Agirre 1996: 132-133).

Hiri-giroaren gaiarekin jarraituta, Parisera joatea erabakitzen duenetik aurrera bereziki ibilbide azpimarragarria da. Joseba Leturiak egiten duen bidea ez edonolakoa, ezpada ze tentuz aukeratua eta pertsona hiritar batek aukeratua gainera. Orduko 140 kilometro hartzen duen tren bat da pertsonaia nagusia Parisera eramaten duena: *140 kilometro orduko bai honek* (109. or.) dio egunkarian. Azkenean, Parisera iristen da, hiriak eta hiri-giroa aipatzen diren bakoitzean, burura etorri ohi den tokietako batera.

Parisen Joseba Leturia geldi egon ezinik dabil, toki batetik bestera, esan bezala, Zerubideko bakardadean edo Mirenen maitasunean aurkitu ezin izan duen absolutua adimendua bide aurki dezakeela uste baitu: *absolutuak zuzendu behar du nire bizitza; zer balio izan dezake bestela honek? Zertarako genuke adimendua? Zertarako poz-jorana?* (121. or.). Joseba Leturiak Parisen egonkortzen hasten denean, eta bere izaerak uzten dion neurrian, ziurtasunerantz edo nolabaiteko ziurtasunerantz hurbiltzen hasten denean, aukeratu beharra sentitzen du. Berak dioen bezala, behar den moduko aukeraketa egiteko bitarteko onena adimendua da. Kontua da adimendua dela Leturia etsipenetik ateratzen duena: *argi dakusat: munduak ezin du gure butsuneak*

bete, eta hau adimendu hutsaz egizta daiteke. Gure izaera, eta mundua hozki aztertu besterik ez da behar (122. or.).

Parisen dagoela, Leturia ezin urrun daiteke hiri-girotik eta protagonistak hainbat kale eta toki ezagun bisitatzen ditu: *Quais* (113. or.); *Bois de Boulogne* (113. or.); *Arc de Triomphe* (113. or.); *Champs Elysées* (113. or.); *Avenue Wilson* (113. or.); *Musée de Galliera* (113. or.); *Rivoli* (113. or.); *Place de la Concorde* (113. or.); *Tuilleriesko jardinak* (113. or.); *Tetrekko enparantza* (113. or.); *Buttes Chaumont parkea* (113.-114. or.); *Vert Galant* (114. or.); *Seine* (114. or.); *Chailloteko jauregia* (114. or.); *Saint Germain des Près* (128. or.); *Sacré Coeur* (130. or.). Joseba Leturia toki batetik bestera dabil, lehenago esan bezala, beti ere hiri-girotik aldendu gabe: *egun batzu pasa direla-eta, zer esan dezaket Paris'ez? Zer egin dut zebatz? Ezer ere ez. Ibili besterik ez. Izan ere, ez da gutxi. Toki guztietatik igaro naiz, oinez beti, eta ikustekoa izan da nire lan bakarra. Gauero, oberatzerakoan, poto eginda etzan naiz. Ez da harritzekoa. Baztergabearen indarra du Paris'ek. Hiriaz nagusitu ezin daitekeela dirudi, banditasuna dario orotatik, bizia du gainezka, eta berpiztuta bezala paseatzen da bere kaleetan barrena* (113. or.).

Pertsonaia nagusiak egiten duen bakarra toki batetik bestera ibiltzea da eta ibilita bakarrik nekez eskura daiteke absolutua, eta azkenik, ez du eskuratzen. Gainera, gutxien espero duenean, Mirenen eskutitz bat jasotzen du laguntza eske. Orduan, Paris alde batean uzten du eta hirugarren huts egitearekin etsi barik, laugarren eta azken saiakera egiten du.

Azken saiakera hori Altzurainen kokatzen da Mirenen alboan, Miren gaxoari laguntzeko gogoarekin baina ezintasunarekin. Laugarrenez ahalegindu baina laugarrenez kale egin egiten du. Miren hil egiten da eta Leturiak bere buruaz beste egiten du bere burua Imiriozko leizetik jaurtitzen duenean.

Eleberri guztian zehar eta lau saiakerek irauten duten bitartean, Joseba Leturia hiri-giroan murgiltzen da, orduko Europako kezka filosofikoek, besteak beste, existentzialismoarekin lotutakoek, hala eskatzen zutelako. Existentzialismoak, mugimendu eta kezka filosofiko gisa, eragin handi samarra izan zuen Gerra Zibilaren osteko euskal literaturan. Euskal literaturan eragina izan aurretik, Europako beste literaturetan izan zuen eragina. Arestian esan bezala, mugimendu honen literatur adierazpenak Bigarren Mundu Gerraren (1939-1945) ondoren ugaritu ziren. Gerraren osteko urteetan, Gerraren aurretiko jorrek jarraipena izan zuten. Hortaz, *Leturiaren egunkari ezkutua* eleberriarekin batera, euskal literaturan zein besteetan hainbat izan dira existentzialismoarekin, hiriarekin eta hiri-giroarekin harreman estua duten eleberriak.

Harreman horren laginak dira aditu zenbaitek³ alderatu dituzten *Leturiaren egunkari ezkutua* (1957) Jean Paul Sartrearen *Goragalea* (1938). Txillarde-

³ Olaziregi (2002), Kortazar (2003), Aldekoa (2004), Lasagabaster (2002), eta abar.

gik Sartreenganako miresmen handia sentitzen du, Sartre ispilu bat da Txillardegirentzat: “Sartre tipo jeniala da niretzat. Kale bat merezi du Euskal Herrian. Existenzialismoaren iturritik asko edaten dut” (Zapika 2006). Alderdi askotariko antzekotasunak ⁴ aurkitu dituzte. *Goragalean Leturiaren egunkari ezkutuan* bezala, hiriak eta hiri-giroak pisu handia dauka. Antoine Roquentin, pertsonaia nagusia, asko ere asko bidaiatu duen gizona da: Europako erdialdera, Afrikako iparraldera eta Ekialde Urrunera, harik eta Bouvillera iristen den arte. A. Roquentin Rollebongo Markesari buruzko lan bat egiten ari den historiagilea da. Jantzia da eta Joseba Leturiaren bidetik, artearen, literaturaren eta filosofiaren gaineko aipamenak ugari egiten ditu bere egunkari guztian zehar. Kezketako zenbait ere antzekoak dira eta Paris ere berbera da.

Joseba Leturia Parisera joaten da absolutua aurkitzeko hirugarren saiakeran eta Roquentin jaunak ere Parisera joatea erabakitzen du bestelako arazoak tarteko: *orain ez dut motiborik Bouwillen gelditzeko, liburua idazteri utzi baitiot; Parisera joanen naiz bizitzera. Ostiralean bostetako tren hartuko dut, larunbatean Anny ikusiko dut* (223. or.). Antoine Roquentinek Pariserako bidaia egitea erabakitzen duenean, bere obligazioa, historiagilearen lana, albo batera utzita dauka eta abentura baten hasieran dagoela uste du: *Rendez-vous des Cheminots ostatuan. Trena hogeit hamar minutu barru abiatuko da. Fonografoa. Abenturaren sentipen sakona* (223. or.).

Joseba Leturiak eta Antoine Roquentinek Parisen beste nonbait ezin aurki dezaketen zerbait aurkituko dutelakoan erabakitzen dute Parisera joatea. Txillardegik bere istorioa kokatzerakoan, agian Bilbon edo Euskal Herriko beste edozein hiriburutan ez zegoen zerbait aurkitu zuen Parisen. Halaber, baliteke bigarren maila batean bada ere, Txillardegik Bilboren gainean zeukan iritziak Joseba Leturiaren istorioaren kokalekuan eragina izatea:

Hogei urte nituela atera nintzen ni etxetik, nolabait esateko, eta ezagutu nuen Bilbo. Orduan ez zegoen bidaiatzeko ohiturarik. Muga, esate baterako, erabat itxita zegoen eta ez genuen pasatzen. Hala ere, ez dut uste Bilbok inpresio berezirik egin zidanik. Izatekotan ere inpresio txarra egin zidala egingo nuke. Bilbo guretzat problema bat zen. Sufritu egiten genuen. Han euskararenak egin zuela ikusten bai-kenuen, eta euskal giro bila Txorierrri aldera, kostaldera edo Durango aldera jotzen genuen. Santander eta La Roblako trenbideetan ez nintzen sekula ibili. Bilbotik hara Espainia hasten zela esaten genuen. Bagenekien Enkarerrietan ere abertzale jende fina zegoela, baina askoz ere beranduago ezagutu nituen nik Bizkaiko lurralde horiek. Urteetan barrena konturatu naiz oker nengoela (Agirre 1996: 44).

⁴ Existenzialismoaren hainbat dira besteak beste komunean dituztenak: bakardadea, hautatu beharra, bizioduaren astuna, eta heriotza zenbait aipatzearren.

Txillardegi 1947an ingeniaritza-ikasketak egiten hasi zen Bilbon eta Bilbon bertan egon zen 1949ra arte. *Leturiaren egunkari ezkutua* aldiz, 1957an argitaratu zuen. Hortaz, Txillardegik Leturia espazio erreala batera, kasu honetan Parisera, bidali zuenean, bidal zezakeen Bilbo erdira ere, eleberria idazten hasi orduko ezagutzen baitzuen Bizkaiko hiriburua. Alabaina, idazlearen erabakia izan zen Leturia Parisera, hiririk hirienera, eramatera.

Leturiak aurkitu gura duena absolutua da eta absolutua aurkitzeko aukeraketa egin beharra dauka. Aukeraketa egiteko zenbat eta gauza gehiago izan, orduan eta hobeto. Horregatik, Parisera joatea erabakitzen du: *banoa hemen-dik. Dena ezagutu nahi dut, dena dastatu nahi dut; eta gero, hori guztia eginik, aukeratu egingo dut* (104. or.) idazten du Leturiak bere egunkarian. Hurrengo orrialdean, bide beretik jarraitzen du: *horregatik noa etxetik. Eta Paris aldera noa: behar den bezala nonbait aukeratu abal izatekotan, han aukera daiteke, noski. Dena ezagutuko dut, eta bihotz txoroari uko egin ondoren, buruz aukeratuko dut ni beteko nauena, hots, neure bide egiazkoa* (105. or.).

Joseba Leturiak Parisera joan aurretik, bi saiakera hutsal bizi izan ditu: lehenengoa, bakardadearekin absolutua aurkitu ez duelako eta bigarrena, maitasunarekin absolutua aurkitu ez duelako. Azken hutsegite hori argi eta garbi onartzen du egunkarian: *garbi dago, nire gardiz, niri gertatutakoa. Pentsatu gabe aukeratu nuen bidea* (Miren), *(Miren ez besterik ezagutu gabe). Bide egin arte; eta hortik datorkit frakaso: neuk egin behar nuena zori hutsari utzi nion eta oker irten zait* (104.-105. or.).

Pertsonaia nagusiak Pariserako bidaiarekin hasita, bere bizimodu latza iraultzea bilatzen du. Iraultze hori ingurua aldatzearekin hasten da: *gorago bide-daude hemen bodeiak, eta zabalago dirudi landak: mutino txikiak isladatzen dira bakarrik noizean behin. Gainerakoa, laua eta zabala da txit. Gogarago betetzen dira hemen nire birrikak, ta zoriontsua naiz berriz. Are gehiago, paisaiak berebiziko eragina dauka pertsonaia nagusiarengan: neure esku naiz. Itxaropenez betea dut gaurko eguna: hori iradokitzen didate belardi zabal berdeek eta teilatu grisek. Piztu naizela dirudi. Haurraren eran ikusten dut dena, hots, harrituta, zoratuta, baikor...* (109. or.).

Leturiak bere bizitza goitik behera aldatzea behar zuen eta agian, Parisera barik Bilbora joateak ez zion berak behar zuen neurriraino aldatuko. Bolueta, Bilboko toponimoa aipatu baina ez du Bilboko Boluetarik zapaltzen. Leturiak ingurua aldatzea behar du, Miren ahaztea, Alzurain eta Zerubide uztea, baita hizkuntza aldatzea ere. Azken hori idaztera ere iristen da: *bizkuntzaz aldatzeak ere inpresio hori bera uzten dit. Haurraren eran jarri behar dut: konprenitzeko abaleginak egin behar ditut, doinua balakotu behar dut ulertuko banaute, eta dena dela, umekiro jokatu behar. Horretan datza, nire ustez, bidegiteko atsegina: jaiio egiten da, eta umeak bezala miresten dira munduko*

gauza arrontenak. Eta zein dago zorionetik burbilago umea baino? (109.-110. or.).

Bilbon geratu balitz adibidez, ez zukeen hizkuntza aldatu beharrik izango; ez zukeen emozio berririk sentitzeko aukerarik izango. Txillardegik (Berria 2004-09-05) dioenez, Europako kezka filosofikoekin nobela hiritar bat egin nahi zuen. Orduko Bilbo ez zen agian horretarako Txillardegik gura eta behar zuena. Orduan Europan zeuden mugimendu filosofiko, literario edo artistiko gehienek kokalekua Paris zen. Zentzu horretan behintzat, Parisek eman ziezazkiokeen gauzarik asko ezin eman ziezazkiokeen Bilbok.

Txillardegik garatu zuen eleberria garatzeko beharrezkoak ziren tokiak kontu handiz aukeratu eta izendatu zituen. Idazleak ohar txiki zenbait egiten ditu pisurik handiena duten tokiei buruz: “Zerubide, izenak berak adierazten duenez, Absoluturako bidean Naturaren irudia. Paris, berriz, unibertsalismoarena eta protagonista azkenean petrikiloarengana bihurtzeak bazuen, nire ustean badago hor, salaketa gisa agertzen den kezka ere, zientzia soilari buruzko mesfidantza. Eta azkenik, Galizian idatzi delako edo, badago “saudade” puntu bat” (Agirre 1996: 125).

Joseba Leturia pertsonaia baina gatazkatsua da eta ez da edonon, hobeto esanda, inon gustura aurkitzen. Joseba Leturia alde guztietatik ikusita, pertsonaia borobila ⁵ da, konplexua. Hala eta guztiz ere, Joseba Leturiak daukan ezaugarri bereziena kezkatia izatea da. Kezkatia da inork ezin pentsa dezakeen neurriraino, kezkatuta dabil bizitza guztian zehar. Leturia erabat berekoa da. Kezka guztien erdian dago bera eta bera bakarrik gainera. Ez du bere burua ez den ezerk kezkatzen. Mirenek kezkatzen duela dirudi baina benetan kezkatzen duena Mirenen bitartez berak absolutua aurkitzea da.

Kezkek bere barruan gordetzen ditu. Txikikeria handienak kezkatzen du Leturia. Aitzitik, jan-loak eta bizirauteko behar den diruak ez dauka toki txikienik ere bere egunkarian. Gainera, ez dio inori, ezta Mireni ere, bere kez-

⁵ E.M. Forsterrek *Aspectos de la novela* lanean honela definitu zuen: “*Flat and round*. *Flat*, aplicado a una persona, significa además «aburrido», «monótono», «soso». *Round*, en algunos contextos, se podría traducir por *completo*, y en ocasiones, *franco*. A veces hemos traducido estos términos por «bidimensional» y «tridimensional» (Forster 1983: 74).

Orrialde bereko beste paragrafo batean, pertsonaia borobilaren gainean hurrengo esaten du: “También ella intenta prosperar, pero no lo podemos resumir en una sola frase, y la recordamos en relación con las grandes vicisitudes que ha pasado y modificada por esas escenas: es decir, no la recordamos fácilmente porque, como un ser humano, crece, mengua y posee distintas facetas” (Forster 1983: 76). “Sólo los personajes redondos son capaces de desempeñar papeles trágicos durante cierto tiempo, suscitando en nosotros emociones que no sean humor o complacencia” (Forster 1983: 79).

Lan bereko 84. orrialdean idazten du azkenekoz pertsonaia borobilari buruz: “La prueba de un personaje redondo está en su capacidad para sorprender de una manera convincente. Si nunca sorprende, es plano. Si no convence, finge ser redondo pero es plano. Un personaje redondo trae consigo lo imprevisible de la vida ?de la vida en las páginas de un libro?” (Forster 1983: 84).

ken berri ematen. Egunkarian idazten ditu idaztekotan. Horregatik guztiaren-gatik, honakoa esaten du biltzaileak bere oharretako batean: *alde batetik, bada, barnerakoiek eta neurotikoek idatzi dituzte egunkariak. Eta Leturia ez zen, gure aburuz, haietako bat, burbil samar bazebilen ere* (74. or.).

Leturia gaztea ia beti goibel eta makur dabil. Hala ere, pozik edo alai samar dagoen egun bakanetan, Alzurain edo Pariseko eguraldia ere zeharo aldatzen da: laino guztiak desagertu eta eguzki izpiak azaltzen dira. *ederra dago gaur eguraldia: giro astuna, sargori alegia, baina itzalean geratzeko zoragarri. Haritzondo artetik zerua. Beltz dirudite zubaitzen hostoek, eta atzo erruz bigitzen baziren, gaur geldi-geldirik daude. Noizik behin soilik haizearen arnasak nire aurpegia berbizten du; nagikeriaz bezala kulunka adaburuak labur eta mazal* (30.-31- or.).

Pasartetxo hori idazten duenean, Joseba Leturia pozik samar dago, itxaropentsu eta horregatik, eguraldia ere dotorea da. Haatik, pertsonaia nagusia beheak jota dagoenean, hots, bizitzako egunik gehienetan, Alzurain edo Pariseko zeruak lainoz betetzen dira. Honakoa dio hurrengo paragrafoan bere umore aldakorraren eta ondorioz, eguraldi aldakorraren isla: *zerua ez dago atzo bezain garbi, eta bodei gandutsuak urdinduta agertzen dira, urrutiko mendi eta muinoak lau-lauak, koska eta korronte arrastorik gabe taxuan. Eta, ostarteak eguzkiari alde-eginik, bodeien artetik honen ditzira hits bihurtzen denean, bere ohikotasuna estaltzen dute izakiek oro, eta argia galtzeak larrutu dituela dirudi* (31. or.).

Dena dela, Joseba Leturia beti edo ia beti bakar-bakarrik dabil eguzkiaren edo lainoaren azpian. Hasieran, bakardadea berak aukeratua da baina gero, kezka bihurtzen zaio. Honakoa esaten du Sanz Villanuevak (1972) pertsonaiaren bakardadearen gainean: “cuando el héroe se encuantra arrojado en una sociedad en la que no puede realizarse, tiende a refugiarse en la soledad” (246. or.). Horixe bera da Leturiari gertatzen zaiona. Hortaz, dagoen tokian dagoela, eta jendez inguratuta egonik ere, bakarrik sentitzen da eta bakardade hori egunkarian aitortzen du. Ikus, 26. orrialdea: ***bakarrik** nago, bai, eta ondo balere; gogorra omen da **bakarrik** nabi eta nabi ez ibiltzea. Eta, balere, pozik egon obi gara **bakarrik**. Nola hori? Zer da **bakardadetik** ihes eragiten diguna? Eta zer da bestetan **baren (bakardadearen)** bila zuzentzen gaituena? Neure buruarekiko kontuak garbitzeko joaten naiz **bakarrik**, garbiketa hutsa baita, eta egiazko aitorketa, **bakardadean** egiten dudana egonaldia.* Jendartean nekez ikus daiteke Leturia gaztea eta ezin bestela, nekezago ikus daiteke jendearekin berbetan.

Bigarren mailako pertsonaiak Joseba Leturiak bere helburua lortzeko erabiltzen ditu, aitzakia eta bitarteko hutsa dira Xabin (36. or.), Joanes eta Peru (47. or.), Kepa (56. or.), Pintto (60. or.), Jon (83.-84. or.), Mikel (85. or.), baita Miren bera ere. Parisera iristen denean ere, jendearengandik ihesi dabilela

dirudi. Parisen behin baino ez da agertzen jendeak inguratuta, Sacré Coeurre-ra iristen denean hain zuzen ere: *gaztea franko zegoen mailadi zabalean eserita, eta ez oso gazteak ere bai, eta nik ere berdin egin nuen. Aurrean, herrenka, bobemioak, edo ez dakit nik zer ziren baiek, funtzio jatorra eskaini ziguten* (131. or.).

Esan daiteke, beraz, pertsonaia nagusiak bi bakardade mota bizi dituela: fisikoa eta psikologikoa. Leturiak bi bakardadeok indarturik azaltzen dira berak bizitakoak idazteari ekiten dionean, atzera ere bizitzen dituelako. Bakardade psikologikoa da garrantzitsuena eta pisu handiena duena. Leturiari bere barruan dagoena interesatzen zaio bere kanpoan dagoena baino askoz gehiago. Alzurainen, Zerubide parkean edo Parisen sentimendu berbera sentitzen du jomuga berbera daukalako batik bat: absolutuaren bilaketa, alegia. Hala eta guztiz ere, frakasatu egiten du, Alzurainen, Zerubiden eta Parisen. Berdin frakasatuko zukeen beste edozein tokitan ere, alde batetik, absolutua eskuratzea ez delako helburu xumea eta beste alde batetik, mundua ez dagoelako Leturiaren kanpoan, Leturiaren barruan baizik.

Aurrekoaren gainean, Otegi (1976) Albérèsen lanetik hartu eta euskaratutako hitzak ederto baten dagozkio Joseba Leturiari: “ez du jadanik munduak gertaleku trinko eta “errealik” eta mugigaitz badaezpadakorik zertzen, eleberriko heroeak bere abenturaleku izan dezan. (...) Mundua orain pertsonaiaren baitan dago, alderantziz baino areago” (Otegi 1976: 136). Bere barrua aldatu ahala, eguraldia aldatzen da eta paisaiak aldatzen dira, Paris azaltzen da. Bolueta azaltzen da. Ez ordea, Bilbo. Ez dago Zazpi Kalerik, ez dago Abandorik. Leturiak Bolueta zapaltzen du, Bilbo zapaldu barik, Bolueta, *Leturiaren egunkari ezkutuan* bezala, beti ez baitago Bilbon, bai ordea, hiri-giroa.

Bibliografia

AZTERTUTAKO TESTUA

TXILLARDEGI, 1957, *Leturiaren egunkari ezkutua*, Euskal Idaz-Lanak, Bilbao (2003, Elkar, Donostia).

GAIAREN GAINEKO BIBLIOGRAFIA

AA.VV., 1999, “Txillardegia”, *Jakin 114*, 9.-108. orr.

AGIRRE, D., 1906, *Kresala*, (2004, Labayru Ikastegia, Bilbo).

AGIRRE, J., 1996, *Hitza bitz. Txillardegirekin solasean*, Elkar, Donostia.

ALBÉRÈS, R.M., 1971, *Metamorfosis de la novela*, Taurus, Madril.

ALDEKOA, I., 2004, *Historia de la literatura vasca*, Erein, Donostia.

BARAIAZARRA, L., 1985, “Txillardegiren Leturiaren egunkari ezkutua”, in *KARMEL*, 25.-43. orr.

- ETXANIZ, N., 1957, "Txillardegiren egunkari ezkutua", in *Euzko Gogoa*, orrilla-garagarrilla, 113.-115. orr.
- FORSTER, E.M., 1927, *Aspectos de la novela*, (1983, Ediciones Debate, Madrid).
- IBIÑAGABEITIA, A., 1957, "Txillardegi. Leturiaren egunkari ezkutua", in *Euzko Gogoa*, orrilla-garagarrilla, 111.-113. orr.
- KAYSER, W., 1985, *Interpretación y análisis de la obra literaria*, Editorial Gredos, Madrid.
- KORTAZAR, J., 2003, *Euskal literatura XX. mendean*, Prames, Zaragoza.
- LASAGABASTER, J.M., 2002, *Las literaturas de los vascos, Introducción a la narrativa actual*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbao.
- MITXELENA, K., 1957, "Sarrera hitz batzu" in ALVAREZ, ENPARANTZA, J.L., *Leturiaren egunkari ezkutua*, Euskal Idaz-Lanak, Bilbao.
- _____, 1960, *Historia de la literatura vasca*, Minotauro (Erein: 2001), Donostia.
- OLAZIREGI, M.J., 2002, *Euskal eleberraren historia*, Labayru Ikastegia, Bilbao.
- OTEGI, K., 1976, *Pertsonaia euskal nobelagintzan*, Mensajero, Bilbao.
- SANZ VILLANUEVA, S., 1972, *Tendencias de la novela española actual*, Cuadernos para el Diálogo, Madrid.
- _____, 1971, *Euskal literaturaren historia*, Lur, Donostia.
- _____, 1975, *Txillardegi eta Saizarbitoriaren nobelagintza*, Kriseilu, Donostia.
- SARTRE, J.P., 2003, *Goragalea*, Alberdania & Erein, Donostia.
- TOLEDO, A., 1989, *Domingo Agirre. Euskal nobelaren sorrera*, Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbao.
- URIBE, K., (arg.), 2001, *Azken aldiko euskal narratiba. Sortzaileak eta irakurleak*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbao.
- URQUIZU, P., (arg.), 2000, *Historia de la Literatura Vasca*, UNED, Madrid.
- VILLASANTE, L., 1961, *Historia de la literatura vasca*, Sendo, Bilbao.
- ZERAFFA, M., 1979, *Novela y Sociedad*, Amorrortu Editores, Buenos Aires.

EGUNKARI ETA ALDIZKARIAK

Berria, (2004-09-05), Andoain.

Zazpika, (2006), Iruñea.